

JORGE LUIS BORGES ÎN RECEPTAREA POETILOR BASARABENI DE AZI

Pilchin Maria, lector, master în filologie romanică
Departamentul de Literatură Universală și Comparată, USM

We aimed to identify in works of the Bessarabian poets direct references to Jorge Luis Borges and his works. There are poets as following: Vasile Gârneț, Eugen Cioclea, Leo Butnaru, Grigore Chiper, Adrian Ciubotaru, Valeria Grosu, Emilian Galaicu-Păun, Virgil Butnaru. This article requires a close convergence to an author from the perspective of his reception in other cultural spaces, an example of the comparative approach to the text. This method gives the researcher a big opportunity to rediscover a certain text through the other, to understand an author through the other auctorial project. The actuality of this approach consists in the fact that we gave the value to a number of texts from the Bessarabian literature, approaching them to some universal values as the writer J.L. Borges is unanimously considered.

Key-words: aesthetic of reception, literary comparatism, literary otherness, borgesian themes, borgesian temptation, textual making à la Borges

Ne-am propus mai jos să elucidăm un caz specific de receptare literară și anume felul în care este „lecturat” un autor de către alți autori, semnalele acestei receptări fiind înregistrate în textele poetice ale celor din urmă. Or, prima receptare este cea lecturală ca prim contact cu opera și viața autorului-sursă (Borges). Este vorba, desigur, de o receptare la nivel de traduceri, așa cum nu suntem o țară de tradiție hispanofonă, scriitorii noștri citind pe Jorge Luis Borges (1899-1986) în română poate și rusă. Nivelul metatextual este și el prezent aici, așa cum un poem scris după ce este citit un alt poem sau o altă narațiune borgesiană, un alt text, de fapt, se comportă ca un metatext, indiferent de codurile și rigorile semantice pe care le respectă. Desigur, nu este exclusă și dimensiunea filosofică și alte semne emane de polisemia creației literare în care apar intertexte și teme borgesiene sau însuși trimiterea la Borges. Referindu-ne la intertext, nu putem să nu menționăm că acesta este „mecanismul subtil și misterios prin care o operă contribuie la nașterea alteia” [1, p. 72].

Deja binecunoscuta și uneori contestata teorie a receptării (rezeptionsästhetik), născută ca o reacție la anumite rigidități structuraliste, ține de studiile comparatiste din cadrul Școlii de la Konstanz din anii '70 ai secolului trecut și reprezintă o manifestare europeană a ceea ce numim în limba engleză *reader-oriented criticism*. Hans Robert Jauss a fost cel care a impus relația *text-cititor* și, respectiv, *autor-cititor*. Astfel, estetica receptării presupune ceea ce reține destinatarul unui text, sensul dat de acesta semnului lecturat. Joseph Jurt va extinde câmpul estetic-literar al procesului de receptare, anunțând o „sociologie a receptării” prin care este vizată „o analiză empirică a procesului de receptare și amintește că nu trebuie să ignorăm că, dincolo de receptarea lor, operele literare sunt puncte de cristalizare a unor idei estetice, dar și morale, politice sau filosofice” [1, p. 73]. Daniel-Henri Pageaux anunța și problematica criticii „înțeleasă ca studiu atent al evantaiului de mărturii critice provocate de receptarea operei străine (cel mai adesea în traducere), o «metaliteratură» de la care plecând comparatistul urmează să clasifice, să aprecieze și să compare «lecturile», diferite moduri de primire și interpretare” [1, p. 73].

Triada autor-text-cititor propusă de Școala de la Konstanz poate fi extinsă la autor-text-cititorul-autor. Or, ne-am propus să elucidăm un caz în care funcția îndeplinită de destinatar în procesul înțelegerii unui text este de a produce un alt text, astfel fiind confirmată acea „axiomă” a lui Umberto Eco conform căreia cărțile se scriu din cărți. Aici intervine colaborarea destinatarului, care continuă un text printr-un alt text-satelit ce se referă la primul, dialoghează, polemizează cu el sau cu autorul acestuia. Desigur, nu se mai pune problema, dacă un text este interpretat corect sau incorect (dacă mai poate funcționa această dihotomie), toate interpretările sunt percepute ca un *datum* metatextual, așa cum ele sunt niște actualizări ale textului-sursă prin (re)interpretarea acestuia (uneori eronată sau drept una ce a suferit o mutație semantică fundamentală).

Între textele borgesiene și cele basarabene care le-au „receptat” pe primele există un „écart estetic” proxim atât în sens diacronic, cât și în cel al unei latinități comune. Prin acesta avem în vedere distanța dintre un text și contextul cultural și istoric în care acesta este receptat. În cazul acestui tip de receptare este vorba mai mult decât de o lectură specializată, este vorba de o lectură creativă, re-productivă, adică cea care produce ulterior un alt text. Autorul-cititor devine un interpretant al altui autor (Borges), cap de serie al autorilor-cititori și al întregii estetice postmoderniste a intertextualității ca facere literară. În acest sens, Matei Călinescu sublinia că „Borges, care a vorbit deseori despre pasiunea sa pentru relectură, a devenit celebru ca autor de texte în același timp perfect clare, citibile – deși într-un tempo lent, dictat de intertextualitatea lor bogată, plină de jocuri asociative, adeseori oblice – și totodată captivante: texte nu doar bânuite de alte texte, ci care obsedează la rândul lor, chemând cititorul să le reviziteze într-o reînnoită căutare a sensurilor lor ascunse, chinuitor de evazive” [2, p. 18]. Așadar, fiind constatat cripticismul textelor borgesiene, obiectivul nostru nu este să decodificăm sensurile inițiale sau „unice” ale acestora, ci să identificăm felul în care ele s-au „reprodus” prin altele semnate de mâini „străine”.

Scriitorul Emilian Galaicu-Păun în „Gesturi” (1996) anunță o relație aparte cu Alephul borgesian care pornește de la „alfa și omega” biblic „eliberându-și alfabetul: alef / în boul sacru, beta-n biata / viețuitoare...” [3, p. 78]. Acest simbol cabalistic, dar în primul rând borgesian (așa cum opera argentinianului l-a popularizat) e o idee redundantă așa cum ea apare și aici: „alef / gesticulând se împlinea-n omega” [3, p. 78]. Litera-cosmos este o microlume în care poetul își proiectează construcțiile de scriitură, așa cum îl știm un mare maestru de arhitecturi textuale și intertextuale.

Adrian Ciubotaru, în poemul „Elsa” (volumul „Omul roș”, 2001), vine cu o abordare la fel de „letristă” a unei realități interumane ca și Borges, ca și colegul său mai mare Emilian Galaicu-Păun: „Satori, litera care vine după ultimul salt, saltul din dincolo în dincolo. Din poala femeii cvadratura cercului: Aleph”. Tot în acel volum: „aleph pe muchia argintului / am văzut singurătatea apa caldă / în sânge într-o colbă așa” („Centuri μ ”). Or, „*El Aleph* este unul dintre textele cele mai caracteristice ale lui Borges” [2, p. 18]. Și este firesc ca acesta să înmulțească proteic rafturile poeticii universale. În poemul „Casa lui Jack” citim: „poemele vin de la sine / din lucruri”. E acel chosism borgesian, care „vede” în lucruri o enumerare a lumii și o facere literară a altei lumi oglindite.

Într-o manieră eretică, după cum a dat și Borges tonul, tot la Adrian Ciubotaru citim un poem intitulat eminescian „Și dacă...”, cu un motto: „de Pierre Menard”, apoi urmează poemul eminescian „Și dacă ramuri bat...”. Apoi citim alt poem „Și dacă...”, cu motto-ul „lui Pierre Menard”: „Un geam cutremurat / și plopii îmi deșiră ramuri / Sufletul bățând și dacă / în mintea mea apropiere / În nervii mei desimea / lucind împrăstie golașă / Întotdeauna ziua plină / aminte luna printre nori / Un gând senin și dacă / lumină alungând pe lac / Și cu-mpăcare gândul / durerile adânc e ca” [4, p. 60]. Desigur toate acestea ne trimit la narațiunea lui Borges „Pierre Menard autorul lui Don Quijote”, textul în care ideea unei auctorialități definitive este revizitată și reinterpretată.

Leo Butnaru vede în „orbirea lui Borges” („Mult stil în cruzime”, 1993) [5, p. 61] mai mult decât un element biografic, așa cum aceasta se înscrie în universul poezilor orbi „ca Homer Milton Borges” („Așa amuțit-a Zarathustra”, 2003) [5, p. 324] o constantă a literaturii universale care vine încă de la acei *homerizi*, barzii orbi ai antichității, care se presupune că erau o colectivitate de poeți orbi care cântau faptele de arme ale vitejilor. Or, dacă spui poetul orb, spui și Borges, chiar dacă nu ai dat un nume concret.

În 2010, răspunzând la întrebarea dintr-un chestionar al revistei „Apostrof”: „Cum ați fi procedat în locul lui Paracelsus, ați fi făcut sau nu minunea în prezența prezumtivului discipol? De ce s-a abținut Paracelsus?” [6], Leo Butnaru afirma: „Acesta e finalul fascinantei, misterioasei și popularei nuvele a lui Borges, numele căreia și l-au preluat de titulatură atâtea și atâtea asociații, societăți, instituții mai mult sau mai puțin serioase, registrul cărora se întinde de la medicină la magie, de la firme de turism la găști de stradă, de la transcendentalism la

psihedelism... Căutați pe internet, în mai multe limbi, și veți vedea cât de pliabilă, de aplicabilă, oricând, pe orice și oricum, e «Roza lui Paracelsus ca brand»!... Și aceasta pare a fi chiar narațiunea despre care se spune că e dedicată cititorilor de la 7 la 77 de ani, pentru că, până la un moment, cu două-trei fraze până la final, respectiva parabolă criptică poate fi crezută axată pe un subiect paralel, implicit afin, celui din celebrissima narațiune pentru cei mici și mari de-a valma «Hainele cele noi ale Împăratului» de Hans Christian Andersen. În cazul dat, însă, Borges ținând să dea o «variantă» doar pentru cei maturi. Numai că finalul anulează această posibilă prezumție, propulsând ideea din material, sau – etic-material (pilduitor) în spiritual; în pur-spiritual și, poate că, spirit pentru spirit ca în cazul artei pentru artă. Paracelsus «întruchipează»... spiritul (de-a pururi fără trup; spiritul pur!)” [6]

În „Pagini de jurnal” datate cu 26 mai 1991, tot Leo Butnaru mărturisește: „Ieri și astăzi am parcurs – maratic – captivantul volum «Borges despre Borges». După «Cărțile și noaptea». După eseul despre acest socratic contemporan, pe care l-am depus la revista «Basarabia». Aproape de concepția mea mărturia marelui argentinian, conform căreia povestirile pot fi duse în albia eseului erudit, că eseurile pot trece în poeme, iar poemele se îngemănează cu proza ori chiar sunt scurte narațiuni. În viziunea lui Borges, deosebirea dintre proză și poezie nu e decât una tipografică, din acest motiv el intercalând proze prin paginile volumelor sale de versuri” [7] Or, impactul borgesian este mai mult decât la nivel de lecturi, el produce poeme, interviuri și mici eseuri, la un nivel manifest, cel latent fiind mai greu de evaluat (idei ascunse, influențe, paralelisme indirecte).

La Grigore Chiper apare biblioteca borgesiană la fel alături de cea eminesciană, or, dacă Borges dialoga cu Cervantes, noi o facem cu Eminescu: „nu ești sigur că totul e atât de ordonat/ cum se vede de la geamul bibliotecii Eminescu [...] / din perspectiva geamului/ ești mereu strâns între o magherniță și o piramidă/ a dispărut mezazinelul îl regălesc aici/ în biblioteca lui Borges” („Iașii în carnaval”, 2005) [8, p. 84]. Mezaninul, ca ceva intermediar între etaj și parter la fel ne trimite la Aleph. În poemul „Pe marginea unui text borgesian” (2001) Grigore Chiper pare să anunțe o percepție profundă a ceea ce este opera lui Borges și ce a fost Borges omul: „În notele pe marginea textului păreai îndrăgostit/ Ai aprins ruguri/ Totul era pregătit/ Ce femeie ce linie distinsă întâlneai/ când și Borges părăsea biblioteca/ urmând sunetele unei delii” [8, p. 174]. Acea fericire din notele pe marginea unui text se referă la altcineva, dar și la Borges, așa cum nu a existat un autor mai dependent de îndrăgostirile și nefericirile sale cum a fost Borges. Biograful său Edwin Williamson a încercat să abordeze opera argentinianului din această perspectivă, demonstrând că aceasta se pretează perfect unui astfel de demers, chiar dacă de când cu teoriile structuraliste și formaliste, viața autorului a trecut după paravanul cercetărilor literare.

Eugen Cioclea în poemul „Vorbirea directă” îl menționează pe Borges în contextul unui Premiu Nobel pe care nici Borges nu îl luase: „corespondentul unui cotidian oarecare/ l-a întrebat pe un băiețel japonez/ ce-ar vrea să fie acesta/ când o să crească / mai mare./ Știți ce-a răspuns găgâlcea/ privind-l pe tip cam sașiu?/ Zice așa dintr-o dată:/ vreau să fiu/ vi-i-i-u.../ Un an mai târziu/ prins într-o conferință de presă./ unde-am mușcat din același inconștient microfon/ împreună cu Borges/ și în speranța că lumea va fi curând/ mai puțin imperfectă./ îl propuneam pe copil la Premiul Nobel, –/ pentru merite deosebite de logică/ și pentru exemplul/ impetuos/ de vorbire/ directă” („Vorbirea directă”, 1988) [9, p. 50].

Poeta Valeria Grosu în cartea sa „Mierea eretică” (2002), în poemul „Labirint” constată la fel de eretic că anumite lucruri: „nu înseamnă câtuși de puțin labirint,/ înseamnă la fel de puțin coșmarul lui Borges” [10, p. 41], anunțând astfel relativitatea a tot, chiar și a operei borgesiene, mai bine zis a receptării acesteia, așa cum, aceasta a devenit de la un timp un stereotip intelectual, o modă și o poză a multor mâini care scriu.

În cartea cu un titlu-marcă „Câmpia Borges” (2002), Vasile Gârneț reconstruiește o lume borgesiană în spațiul inerriveran și nu numai, așa cum poezia nu poate și nu trebuie să aibă hotare. Citim, în primul rând borgesian, poemele semnate de Vasile Gârneț, gândind la „Biblioteca Babel” și la „interpolările fiecărei cărți în toate cărțile”. Ne îndeamnă titlul și unele semne textuale. Întinderea vastă a textului îți permite să citești intertextual și să percepi cele

două lumi auctoriale, privindu-le alephic dintr-un singur punct. Panorama șesului ideatic produs de mâna scriitorului permite (și cere) existența unor lumi paralele, concomitente, mai ales a celei borgesiene.

„Câmpia Borges”, cartea ca o grădină a potecilor ce se bifurcă, mai bine zis, ca o grădină a poemelor ce se bifurcă, este o carte mai mult decât intertextual borgesiană. Privilegiul de a fi singur al poetului este prima dimensiune care te apropie de Borges, dar și de orice alt mare autor, căci „singurătatea orgolioasă și esențială a unui poet / care se apără capitonându-și existența cu lecturi / din Borges și Proust” [11, p. 42] este cea care te împinge spre ceea ce numim cu toții creație. În „caligrafia suferinței” eul scriptural apare „singur între cărți și lucruri” [11, p. 29]. Aici ne amintisem de celebrul vers borgesian „Digo estas cosas, estas cosas no estas palabras” („Spun aceste lucruri, aceste lucruri și nu aceste cuvinte” „Mateo XXV,30”). Un fel de chose-ism al receptării și comunicării artistice. Acea dexteritate de a vedea în lumea obiectuală o prelungire a celei metafizice.

Citind „prin fereastra / ca o carte deschisă / îmi revăd copilăria / ușor degradată de timp” [11, p. 60], am continua cu borgesianul gând: „fusesem cândva un copil într-o simetrică grădină”. Poemul „poligon 2001” amintește un subiect similar cu cel din narațiunea borgesiană în care moare Kilpatrick, cu țara ca un poligon, ca un teatru politic existențial, unde „întotdeauna e prea târziu / Basarabia mea pare astăzi un cimitir / care nu ne mai luminează deloc memoria” [11, p. 36]. Umanul apare în acest volum într-o formă similară reflecțiilor din oglinzile abominabile din textele borgesiene. În poemul „câmpia Borges” citim: „ascultam cum respiră tăcerea” [11, p. 22], e o tăcere a întâlnirii cu eul și cu lumea în care „noi umblam prin grădini cultivate” [11, p. 22] (această grădină borgesiană trimite și la un alt titlu semnat de Vasile Gârneț - în 1992 apăruse volumul de poezii „Personaj în grădina uitată”). În „scrisoare de la prietenul meu monegasc Domenico Moratti” găsim îndemnul „citește Borges” [11, p. 52].

Versul „într-o casă veche / să scapi jos o monedă” [11, p. 70] ne-a amintit de borgesianul „Zahir”. În „tehnica mozaicului” citim o descriere alephică, în manieră borgesiană întâlnită la poetul argentinian și în poemul „Mi vida entera”: „apoi alte scene / o harpistă într-o pauză de meditație / (rochia ei avea culoarea muribundă / ceva prevestind parcă o primejdie) / un amator de bridge care striga / că știe cum să zidim rozbombonul / o stație de tren pustie unde regnul / își săvârșea ritualul despărțirii / din nou cortina muzicală – trompeta lui Nini Rosso / și regretul nostru că istoria reține foarte puțin / din toate acestea” [11, p. 12]. Volumul „Câmpia Borges” e topografic până la criptografic: Malbork (Polonia), Cascais (Portugalia), Ypres (Belgia). Aceași manieră borgesiană de a recrea lumea și harta ei în rândurile dintr-o carte. Or, Vasile Gârneț a demonstrat faptul că Borges e un autor ce poate deveni un obicei.

În cartea sa de debut „Return to innocence” (2014), tânărul poet Virgil Butnaru constată ca și Valeria Grosu, mai eretic chiar decât întreg eretismul postmodernist: „vânez/ șoareci/ în biblioteca lui borges” (haiku basarabean) [12, p. 35]. Astfel, și spațiul livresc în care se proiecta Borges poate fi contestat, revizitat și chiar pastișat. O permit vremurile (literare) și noile paradigme (non)estetice.

Astfel, Vasile Gârneț, Eugen Cioclea, Leo Butnaru, Grigore Chiper, Adrian Ciubotaru, Valeria Grosu, Emilian Galaicu-Păun și Virgil Butnaru s-au apropiat de Borges, transformându-l într-un pre-text, o pre-textură po(i)etică. Aceasta ne oferă posibilitate să descoperim un text prin altul, să înțelegem un autor prin alt proiect auctorial, să punem în valoare un corpus de texte din literatura basarabeană, comparându-le și aplicându-le diferite prisme contrastive de lectură.

Referințe bibliografice:

1. PAGEAUX, Daniel-Henri (2000), – *Literatura generală și comparată*. Iași, Polirom, 256 p.
2. CĂLINESCU, Matei (2003), – *A citi. A reciti. Către o poetică a (re)lecturii*. Iași, Polirom, 408 p.
3. GALAICU-PĂUN, Emilian (2012), – *A-z.best*. Chișinău, ARC, 140 p.
4. CIUBOTARU, Adrian (2001), – *Omul roș*. Chișinău, Cartier, 64 p.
5. BUTNARU, Leo (2011), – *Poeme din secolele XX-XXI*. Iași, TipoMoldova 120 p.
6. BUTNARU, Leo, – *Roza lui Paracelsus: chestionar*. În „Apostrof”, 2010, nr. 3.
<http://leo-butnaru.blogspot.com/2010/03/roza-lui-paracelsus-chestionar-apostrof.html>

7. BUTNARU, Leo, – *Gorile bete se încumetă la o lovitură de stat*. În „Flux”, 2013, nr. 26.
<http://www.flux.md/editii/201326/articole/14976/>
8. CHIPER, Grigore (2013), – *Cărări înapoi*. Iași, TipoMoldova, 504 p.
9. CIOCLEA, Eugen (2012), – *Căderea Liberă*. Onești, Magic Print, 123 p.
10. GROSU, Valeria (2002), – *Mierea eretică*. Chișinău: Cartier, 48 p.
11. GÂRNEȚ, Vasile (2002), – *Câmpia Borges*, București, Vinea, 95 p.
12. BOTNARU, Virgil (2014), – *Return to innocence*. București, Casa de Pariuri Literare, 89 p.